

no se pitanje detabuiziralo (vrhunac te detabuizacije bijaše u Hrvatskoj 1971. godine).

Knjiga je podijeljena na šest dijelova.

U I. dijelu (str. 17–21) pisac objašnjava problematiku istraživanja južnoslavenskog nacionalizma. Zaustavlja se osobito na predratnim autorima koji su istraživali problem nacionalnog pitanja Hrvata i Srba do I. svjetskog rata.

U II. dijelu (str. 22–43) obrađuje pretpostavke nacionalizma kod Hrvata i Srba. Najprije iznosi temeljne čimbenike povijesnih razlika Hrvata i Srba, zatim pokazuje politički i državnopravni razvoj srpstva po svršetku srednjovjekovne Srbije. Osobitu pozornost poklanja socijalnoj i privrednoj strukturi Srbije u 19. stoljeću i na početku 20. stoljeća. Nakon obrade povijesno-socioloških uvjeta Srbije, pažnju poklanja Hrvatskoj. Prikazuje politički i državnopravni razvoj hrvatstva kakvo je postojalo u okviru Habsburške Monarhije. Ono što je pokazao za Srbiju, to je pokazao socijalnu i privrednu strukturu Hrvatske u 19. stoljeću i na početku 20. stoljeća. Pri svršetku ovog II. dijela prikazuje demografske, etničke i konfesionalne odnose na područjima koja su nastavali Srbi i Hrvati u 19. stoljeću (do 1914. godine), te ukratko reče nešto i o pokretima ideološkog nacionalizma kod Hrvata i Srba.

U III. dijelu (str. 44–53) govori se o tipologijama nacionalizma kod Srba i Hrvata: serbizam, kroatizam, velikosrpstvo, velikohrvatstvo, panserbizam, pankroatizam, jugoslavenstvo, unitarističko jugoslavenstvo, integralno jugoslavenstvo.

U IV. dijelu (str. 54–132) analizira se u detalje nacionalizam kod Srba. Iznose se nazori Ilije Garašanina, Vuka Karadžića, Svetozara Miletića i Svetozara Markovića. U tom kontekstu govori se odmah na početku ovog poglavlja o jeziku Srba i Hrvata po kojem se, prema autoru, ne može – ili može vrlo teško – razlikovati Srbe i Hrvate.

U V. dijelu govori se vrlo opširno o nacionalizmu kod Hrvata (str. 133–230). Pisac počinje izlaganjem hrvatskog narodnog prepoda, ilirizma, a nastavlja analiziranjem dviju najznačajnijih ličnosti za razvoj hrvatskog nacionalnog pitanja, Josipa Jurja Strossmayera i Franje Račkog. Dakako, posebno poglavlje pisac posvećuje djelu ideologa hrvatskog nacionalizma Ante Starčevića. Taj dio zaključuje analiziranjem stavova Socijaldemokratske

stranke Hrvatske i Slavonije i vrlo dobrim prikazom Hrvatske nacionalističke omladine. Knjigu završava sržnim i vrlo konciznim zaključcima o pitanju nacionalizma kod Srba i Hrvata (str. 231–246). Knjiga ima vrlo opsežne i informativne bilješke (str. 247–383) te popis literature (str. 384–415).

Adalbert REBIĆ

MIHAIL ARRANC SJ., KAK MOLILIS BOGU DREVNJE VIZANTINCI. Sutočnii krug bogoslužjenija po drevnim spisak vizantinskogo evhologija (Dissertacija). Izdanje Leningradskaja duhovnaja akademija, Leningrad 1979. Stranica 309.

Miguel Arranc, profesor Papinskog orijentalnog instituta u Rimu, doktorirao je s temom bizantinskog eukologija. On je inače poznat i na Zapadu i na Istoku, konkretno u Ruskoj pravoslavnoj crkvi, kao vrsni istraživač pravoslavnog bogoslužja. Kapitalno je djelo oca Arranca *Le Typicon du monastere du Saint-Sauveur à Messine; Codex Messinensis Gr. 115, AD 1131 – Introduction, texte critique et notes* (Orientalia Analecta Christiana vol. 185, Rim 1969). Tim svojim djelom nastavio je životno djelo ruskog istraživača istočne liturgije prof. A. A. Dmitrijevskog koji je godine 1895. u Kijevu objelodanio djelo *Typika*. Miguel Arranc, potaknut radom profesora Dmitrijevskog, objelodanio je arhiv profesora Dmitrijevskog pohranjen inače u državnoj biblioteci u Lenjingu (objelodanjeno pod naslovom *Les archives de Dmitrijevsky dans la bibliotheque d'Etat de Leningrad*, OCP vo. 40, fasc. I, Rim 1974). Taj životni pothvat oca Arranca i njegova kompetencija na području istočne liturgije ponukala je izdavače Lenjingradske duhovne akademije da na ruskom jeziku objelodane njegovo djelo *Kak molilis Bogu drevnije Vizantinci*. To je prijevod Arrancove disertacije na temelju koje je postigao doktorat na Duhovnoj lenjingradskoj akademiji godine 1975.

Rusko izdanje predstavlja objelodanjene Arrancove radove *Les prières sacerdotales des vèpres Byzantines* (OCP vol. 37/1971), *Les prières presbyterales des matines byzantines* (OCP 37 fasc. 2/1971), drugi dio: rukopisi

(OCP 38 fasc. 1/1972), Les prières presbyterales des Petites Heures dans l'ancien Euchologe byzantin (OCP 39 fasc. I, 1973), Les prières presbyterales de la PANNYCHIS de l'ancien Euchologe byzantin et la PANIKHIDA des defunt (OCP 40 fasc. II, 1974. i 41 fasc. I, 1975).

Otac Mihail Arranc oštromno i uvjerljivo raščlanjuje bizantinske molitve u njihovu povijesnom i biblijsko-liturgijskom kontekstu. Djelo će bez sumnje biti od velike koristi svima koji se bave liturgijom, a posebno onima koji se bave pitanjima istočne liturgije i istočne teologije naprosto. Jasno, ovo je djelo prijeko potrebno našoj kršćanskoj subraći, pravoslavnima, i njihovim bibliotekama.

Adalbert REBIĆ

WALTER KASPER, DER GOTT JESU CHRISTI, Grünewald-Verlag, Mainz 1982. Stranica 406, DM 48.

Pitanje Boga je temeljno pitanje u teologiji. Walter Kasper, poznati teolog i plodni pisac, želi ovom knjigom *Der Gott Jesu Christi* postaviti pitanje Boga u središte današnjeg teološkog istraživanja. Istina, danas se na teološkom knjižnom tržištu pojavljuju mnoge knjige koje raspravljaju pitanje Boga, ali najčešće u vezi sa suvremenim ateizmom. Pisac želi ponovno raspraviti upravo kršćansko shvaćanje Boga, Boga Isusa Krista, trojstvenog Boga. Nije dovoljno pisati o Bogu samo iz defenzivnih odnosno apologetskih pozicija. Treba sve više pozitivno iznositi i tumačiti što je Bog po objavi Isusa Krista, po kršćanskom shvaćanju. Pisac toliko inzistira na isповijesti u Trojedinoga Boga da smatra da je to ključ za cijelu teologiju, gramatika sve naše kršćanske teologije.

U svome izlaganju pisac se stalno vraća nauci starokršćanskih pisaca, otaca (patres — patrologija). Od njih je naučio misliti, misliti svojom pameću, i poštivati predaju. Razmišljanje i predaja (spekulacija i tradicija) su danas i u teologiji postali problematični. A bez njih se ne može. Bez spekulacije i tradicije nema zdrave teologije. Suvremena teologija treba biti više nego ikada ranije znanstveno potkovanana, da bi zadovoljila pastoralne potrebe. Crkvenost, znanstvenost i otvorenost prema

našem vremenu tri su značajke tübingerške škole iz koje je proizašla ova knjiga i u kojoj autor Kasper već godinama djeluje kao profesor teologije. Knjiga *Der Gott Jesu Christi* napisana je prvenstveno za studente teologije, za svećenike i za laike. Danas ima sve više onih koji se zanimaju za pitanje Boga a ne pripadaju Crkvi. I za njih je napisana ta knjiga, da bi naime čitajući ovu studiozno napisanu knjigu mogli saznati kako kršćani shvaćaju Boga, što oni o njemu govore i propovijedaju.

Knjiga ima tri dijela: I. Pitanje Boga danas (13—170); II. Isusova poruka o Bogu (171—284) i III. Otajstvo trojstvenog Boga (285—383).

U *prvom* dijelu raspravlja o problemu Boga, o ateističkom nijekanju opstojnosti Božje, o iskustvu Boga te o spoznaji Boga kroz vjeru. U *drugom* dijelu iznosi poruku Isusa Krista o Bogu. Najprije raspravlja o Isusovoj objavi Boga kao Oca pa poseže za idejom Boga kao Oca u povijesti raznih religija a najviše se zadržava kod starozavjetne i novozavjetne objave Boga kao Oca. Pokazuje kako je ranokršćanska teologija shvatila i naučavala nauku o Bogu kao Ocu. Dobar dio pažnje posvećuje i teološkom razumijevanju bitka Božjeg. S time u vezi poseže za zapadnjačkom metafizikom i suvremenom filozofijom slobode.

Posebno, *drugo* poglavlje posvetio je razmišljanju o Isusu Kristu kao Sinu Božjemu. Najprije razlaže značenje tog pitanja u kontekstu povijesti spasenja općenito i povijesti spasenja kako ju je propovijedao i živio sam Isus Krist. Da bi Isusa Krista svestrano razumio, poseže za starozavjetnim mesijanskim proročanstvima i za samim Isusovim izjavama o sebi (nastup i propovijedanje Isusa Krista). U tom kontekstu raspravlja o kristologiji kao kristologiji Sina. U tome je Kasper stručnjak. Ta 1974. godine izdao je knjigu *Die Christologie*.

Posebno poglavlje, dakako, posvetio je i tumačenju nauke o Duhu Svetome. Govori o problemu i o potrebi teologije Duha Svetog danas. U zadnje vrijeme u kršćanskoj teologiji ponovno oživio interes za djelovanje Duha Svetoga. Inače je interes za Duhom Svetim u kršćanstvu bio kroz mnoga stoljeća gotovo na nuli. Zato je danas doista potrebno temeljito razlagati kršćansku nauku o Duhu Svetome. Kasper razlaže kršćansku poruku o Bogu kao Duhu koji podjeljuje život, o Duhu Božjem u stvaranju, u povijesti spasenja i o Duhu Sveto-